รอยเท้าของพระวิษณุตามที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวท
Viṣṇu's Strides with Referrence to the Ṛgveda

สานิตย์ สีนาค
Sanit Sinak
ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

พระวิษณุในคัมภีร์ฤคเวทเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งที่ไม่ปรากฏว่ามีบทบาทสำคัญ เทพปกรณัม (Myth) ของพระองค์นั้นก็มีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น มันตระที่สวดสรรเสริญหรืออ้อนวอนต่อพระวิษณุโดยตรงยิ่งปรากฏว่ามีจำนวนเพียงน้อยนิด เมื่อเปรียบเทียบกับเทพเจ้าองค์อื่นๆ แต่ในวรรณคดีสันสกฤตยุคหลังกลับยกย่องให้พระวิษณุเป็นเทพเจ้าที่มีบทบาทสำคัญโดยนับเป็นหนึ่งในองค์ตรีมูรติ บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจะสืบค้นร่อยรองเทพปกรณัมของพระวิษณุที่อยู่ในคัมภีร์ฤคเวท โดยใช้สำนวนไทย ย่างสามขุม เป็นโจทย์ศึกษา แล้วค้นคว้าและแสดงหลักฐานเพื่อให้เห็นที่มาของสำนวนไทยนี้ ซึ่งผลการศึกษาที่ได้ คือ สำนวนไทย ย่างสามขุม ปัจจุบันหมายถึงแม่ไม้มวยไทยท่าหนึ่ง ในทำนองเดียวกัน มีมันตระในคัมภีร์ฤคเวทที่กล่าวถึงการก้าวสามก้าวของพระวิษณุจนกลายเป็นสมญานามของพระวิษณุซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า คือที่มาของสำนวนไทยย่างสามขุม

คำสำคัญ: พระวิษณุ, คัมภีร์ฤคเวท, ย่างสามขุม

Abstract

In Vedic Sanskrit, the Ṛgveda, Viṣṇu did not have the important role. He appeared as a minor deity in the less position. His myths also took place very few in the Vedic texts. By comparison to other gods in the Ṛgveda, there are few stanzas (*mantra*) which directly praised or prayed for Viṣṇu. In later period of Sanskrit literature, Viṣṇu was described as one god who standed in the highest rank, *Trīmūrti* god. The main objectives of this article is to survey and collect evident documents which are the important myth of Viṣṇu with special reference to the Ṛgveda by using Thai idiom "the three-position foot-work" (*yang sam khum)* as the problem of study. The results of the paper found that at present, Thai idiom "the three-position foot-work" is used as one technique of the primary techniques *(mae mai muay thai)* of Thai boxing. In the Ṛgveda, there are some of mantra-s that are praised or prayed for Visnu as the god who take the three strides covering the whole universe. Three strides of Viṣṇu in the Vedic texts may become source of Thai idiom

Keywords: Viṣṇu, Ṛgveda, Three Strides

บทนำ

วิษณุปุราณะ เป็นคัมภีร์ที่มีค่าสูงสุดในจำนวนปุราณะทั้หมด จึงได้รับสมญาว่าปุราณรัตนะ เป็นนหนังสือที่มีอิทธิพลกล่อมเกลาความเชื่อถือทางศาสนาของคนอินเดียเป็นอันมาก เป็นปุราณะที่เก่าแก่ฉบับหนึ่งจัดเป็นวรรณกรรมที่สำคัญมากของผู้นับถือพระวิษณุเป็นพระเป็นเจ้าสูงสุด หรือไวษณพนิกาย คาดว่าจะแต่งขึ้นในยุคเดียวกับพระพุทธศาสนาตอนต้นก่อนคริสต์ศักราช (สภาพร พลายเล็ก, 2557, หน้า 3-4) ได้อธิบายลักษณะอันสำคัญของพระวิษณุว่า "เพราะเหตุว่าโลกทั้งปวงนี้ถูกครอบคลุมอย่างทั่วถึงด้วยอำนาจแห่งมหาตมนะพระองค์นั้น พระองค์จึงถูกเรียกว่า "วิษณุ" ซึ่งมาจากธาตุ วิศฺ ในความหมายว่าผ่านเข้าไปหรือแผ่ปกคลุม เทวดาทั้งปวง มนูทั้งหลาย ฤษีทั้งเจ็ด บุตรแห่งมนุทั้งหลาย พระอินทระ ผู้เป็นใหญ่แห่งเทพทั้งสามสิบสามทั้งหลาย ทั้งหมดนี้นั้นปรากฏออกมาด้วยอำนาจแห่งพระวิษณุทั้งสิ้น" (Viṣṇu Purāṇa III.1.45-46)

พระวิษณุหรือที่สังคมไทยคุ้นเคยในอีกพระนามหนึ่งว่า พระนารายณ์ มีอิทธิพลที่สำคัญในภาษา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี ฯลฯ ของคนไทยในหลากหลายแง่มุม นอกเหนือไปจากพระวิษณุเองแล้ว ประเทศไทยก็ได้ใช้พาหนะของพระองค์ กล่าวคือ ครุฑ เป็นตราประจำแผ่นดิน เพราะ “เป็นคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาของฮินดู ที่ไทยได้รับอิทธิพลผ่านอาณาจักรขอม ซึ่งเชื่อว่ากษัตริย์เป็นสมมติเทพ และเป็นปางอวตารของพระนารายณ์หรือพระวิษณุ ซึ่งมีพญาครุฑเป็นพาหนะ ดังนั้น จึงมีการใช้ครุฑเป็นพระราชลัญจกรประจำแผ่นดิน และต่อมาก็ได้ใช้เป็นเครื่องหมายของราชการไทยด้วย” (Royal Thai Embassy, 2012, http://newdelhi.thaiembassy.org/th/2012/08)

นอกจากนี้แล้ว มีถ้อยคำและสำนวนที่คุ้นเคยหลายประการอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระวิษณุหรือพระนารายณ์ ตัวอย่างเช่น “พระนารายณ์มาโปรด” “นารายณ์สิบปาง” “นารายณ์อวตาร” และอื่นๆ อีก ส่วนสำนวนที่ว่า “ย่างสามขุม” ที่ได้กลายมาเป็นหนึ่งในบรรดา “แม่ไม้” ของมวยไทย ตามคำอธิบายลักษณะ ท่วงท่าและการฝึกฝนแม่ไม้มวยย่างสามขุมของอาจารย์เขตร ศรียาภัย ครูมวยไชยามีชื่อในอดีตว่า “การย่างสามขุมให้ยืนทับตรงหัวเส้นที่ขีดไว้ รูปสลับฟันปลาแล้วกำหนด ถ้าถนัดขวาให้เอา หมัดซ้ายเป็นหมัดหน้า ถ้าถนัดซ้ายก็เอาหมัดขวาเป็นหมัดหน้า ให้หมัดหน้าอยู่ระดับตา ให้หมัดหลังกุมระดับคาง ศอกแนบลำตัว ให้น้ำหนักตัวลงที่ปลายเท้าทั้งคู่ เรียกว่า ยืนป้อง เมื่อย่างไปข้างหน้าจึงย่อตัว ให้หมุนเบนส้นเท้าเข้าหาตัว พร้อมกับยกเข่าสูงระดับเลยเอว แล้วจึงก้าวไปข้างหน้าเป็นมุมฟันปลาหรือฟันเลื่อย แล้วจึงเหยียบ ขาหลังก้าวตามทบส้น ก่อนจะก้าวขาทุกครั้งต้องกระดกปลายนิ้วโป้งให้ชี้ขึ้น แล้วย่อตัวก่อนจะก้าว ส่วนบนของร่างกายจะพันสอดสลับด้าน ให้หมัดและศอกอยู่ ตรงหน้าแข้งเสมอ ชักตัวก็จะพลิกจากซ้ายเป็นขวาอยู่หน้า มีหมัด ท่อนแขน ศอก เข่า และแข้งเรียงต่อกันเป็นเส้นตรงดุจดังโล่กำบังกายาไว้ จากการถูกโจมตี เมื่อเดินถึงจุดที่ ๓ ให้เดินกลับมาหาจุดที่ ๑ ในลักษณะ ลีลาเหมือนเดิม ทำสลับกันอย่างนี้จนคล่องเหมือนพลิกเส้นเดินกลับมา เอาคมเข้ารับศัตรู ทั้งในเชิงรุกและรับก็จะไม่เจ็บตัว จงฝึกย่างสามขุมให้คล่องเสียก่อนจึงจะฝึกแม่ไม้มวยไทย” (http://muaythaionlines.blogspot.com/2012/04/blog-post_8280.html) แม่ไม้มวยไทยย่างสามขุมนี้ ก็มีต้นกำเนิดและที่มาอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระนารายณ์หรือพระวิษณุตามถ้อยคำสำนวนที่ว่า “นารายณ์ยุรยาตร” เมื่อทรงแปลงกายเป็นพราหมณ์หนุ่มรูปงามเดินนวยนาดยุรยาตรเข้าไปในเขตแดนของยักษ์ตนหนึ่ง ท้ายที่สุดคนไทยก็ได้คำสำนวนมาอีกว่า “ย่างสามขุมคลุมแดนยักษ์”

กล่าวเฉพาะ “ย่างสามขุม” นี้ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายความหมายไว้โดยนัยว่าเป็นคำสำนวนของวงการมวยไทย แม่ไม้มวยไทยว่า “น. ท่าเดินเข้าหาคู่ต่อสู้หรือถอยจากคู่ต่อสู้ของนักมวยนักกระบี่กระบองเป็นต้น โดยเดินก้าวย่างเป็นสลับฟันปลา มีตำแหน่งวางเท้าเป็น 3 เส้า” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2554, http://www.royin.go.th/dictionary/index.php) นั้นผู้เขียนสันนิษฐานในเบื้องต้นว่า เป็นคำสำนวนที่เกี่ยวเนื่องด้วยพระวิษณุเหมือนอีกหลายๆ คำสำนวนไทย

ตามคำอธิบายในพจนานุกรมข้างต้น ผู้เขียนขอสันนิษฐานว่าเป็นการคลี่คลายทางภาษา เพราะเมื่อภาษาหนึ่งเดินทางมาอยู่ในอีกบริบททางสังคมและวัฒนธรรมหนึ่งจึงเกิดการแปรและเปลี่ยนความหมายได้ แต่ก็เป็นที่น่าสงสัยว่า เพราะเหตุใดจึงเรียกการเดินในลักษณะเช่นนี้ว่าเป็นลักษณะของการย่างสามขุม และคงจะไม่เป็นการยัดเยียดว่านี่เป็นแนวคิดที่ได้มาจากอินเดีย เหมือนดังเช่น ภาษา ประเพณี วรรณคดี วัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งพอค้นหาต้นตอแหล่งกำเนิดไม่ได้ก็มักจะกล่าวกันแบบเหมารวมว่า สิ่งนี้ คำนี้มาจากอินเดียโบราณ กล่าวสำหรับ “ย่างสามขุม” คงจะหาได้เป็นดังนั้น ไม่ เพราะเหตุว่า ที่จริงแล้ว ในวรรณคดีสันสกฤตกล่าวถึงการย่างสามขุม (ซึ่งอาจไม่มีลักษณะการวางเท้าเป็นสามเส้า) ไว้แล้วตั้งแต่วรรณคดีสมัยพระเวท ว่าเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของพระวิษณุ เป็นคุณสมบัติที่สำคัญถึงขั้นว่าเป็นอีกสมญาหนึ่งของเทพเจ้าองค์นั้นเลยทีเดียว

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบค้นร่องรอยในฐานะที่เป็นวรรณคดีของคุณสมบัติของพระวิษณุเฉพาะส่วนที่กล่าวถึงการก้าวย่างสามก้าวของพระองค์ที่ปรากฏคัมภีร์ฤคเวทเป็นสำคัญ ซึ่งอาจเป็นหรือไม่เป็นที่มาของสำนวนไทย “ย่างสามขุม”

จินตนาการของชาวอินเดียอารยะ

ในวรรณคดีพระเวท จินตนาการของชาวอินเดียอารยะว่าด้วยรูปร่างของเทพเจ้านั้น มีลักษณะเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ที่เป็นดังนี้ก็เนื่องด้วยมีความใกล้ชิดและผูกพันกับธรรมชาติ ชาวอินเดียอารยะจึงสมมติปรากฏการณ์ธรรมชาติซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตให้เป็นเทพเจ้าของตนเองและคิดบทสวดสรรเสริญ การประกอบยัญพิธี เพื่อให้เทพเจ้าโปรดปรานและประทานความดีงาม ความเจริญรุ่งเรือง ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหาร ความมีชัยชนะเหนือศัตรูแก่พวกตน นอกจากนี้ยังพากันสมมติสิ่งของหรือสถานที่ต่างๆ ในโลกให้เป็นเทพเจ้าด้วย เช่น แม่น้ำ ภูเขา พืช เครื่องมือที่ใช้ในพิธีบวงสรวงสังเวย

บทสวดในคัมภีร์ฤคเวทมักกล่าวถึงเทพเจ้าว่ามีสามสิบสามองค์แบ่งเป็น 3 คณะ แต่ละคณะประกอบด้วยเทพเจ้า 11 องค์ ได้แก่ คณะที่ 1) เทพเจ้าบนสวรรค์ คณะที่ 2) เทพเจ้าบนชั้นบรรยากาศ คณะที่ 3) เทพเจ้าบนพื้นดิน ในยุคนี้ พระอินทร์ได้รับการนับถือจากชาวอินเดียอารยะว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุด ดังจะเห็นได้ว่าบทสวดสรรเสริญพระอินทร์มีจำนวนมากกว่า 250 บท พระอัคนิ มีบทสวดประมาณ 200 บท และโสมเทพมีบทสวดกว่า 100 บท ส่วนเทพปรชนยซึ่งเป็นเทพแห่งฝนและพระยมเทพเจ้าแห่งคนตายทั้งสององค์มีบทสวดสรรเสริญเพียงองค์ละ 3 บทเท่านั้น เทพเจ้าบางองค์ไม่ปรากฏบทสวดเฉพาะเลย เพียงแต่ได้รับการสรรเสริญรวมในบทสวดถึงเทพเจ้าหลายองค์พร้อมกัน

บทสวดในคัมภีร์ฤคเวทได้แสดงถึงความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้าของชาวอินเดียอารยะว่า ในต้นสมัยฤคเวทชาวอินเดียอารยะนับถือเทพเจ้าแบบพหุเทวนิยม เป็นพระเจ้าที่มีตัวตนปรากฏ แต่ต่อมาในบทสวดสมัยหลังหลายบท ซึ่งกล่าวถึงกำเนิดของจักรวาล ทำให้มีผู้ลงความเห็นว่า ในช่วงปลายของสมัยฤคเวท ความเชื่อของชาวอินเดียอารยะเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่การนับถือเทพเจ้าแบบเอกเทวนิยม

เมื่อศาสนาพราหมณ์แยกออกเป็นสองนิกายอย่างชัดเจน คือ ไศวนิกาย นับถือพระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุด ไวษณวนิกาย นับถือพระวิษณุเป็นเทพเจ้าสูงสุด ความเป็นเทพเจ้าสูงสุด (อีศวร) จึงได้ตกไปอยู่กับพระศิวะและพระวิษณุ และเมื่อพระศิวะหรือพระวิษณุซึ่งมีฐานะเป็นพระอีศวรจะต้องมาทำหน้าที่ สร้างโลก รักษาโลก และทำลายโลก ก็ต้องปรากฏรูปเป็นสามองค์ คือ พระพรหมา (พฺรหฺม) เพื่อสร้างโลก พระวิษณุ (วิษณุ) เพื่อรักษาโลก และพระศิวะ (ศิว) เพื่อทำลายโลก (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2546, หน้า 3-9) ซึ่งก็วิวัฒนาการเป็นเทพตรีมูรติ

พระวิษณุได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุด ชาวอินเดียอารยะนับถือเป็นเทพเจ้าพระองค์หนึ่งในคณะเทพตรีมูรติ มีหน้าที่รักษาโลกให้สงบร่มเย็น แม้ว่าในวรรณคดีสมัยพระเวท พระวิษณุเป็นเพียงเทพองค์หนึ่งในกลุ่มอาทิตยเทพเท่านั้น ไม่มีความสำคัญเทียบเท่ากับพระอินทร์ (อินฺทฺร) โสมะ (โสม) และ พระวรุณ (วรุณ) จนกระทั่งในสมัยหลังพระเวทเรื่อยมาจนถึงสมัยวรรณคดีอิติหาสะ พระวิษณุจึงได้รับการยกย่องให้เป็นเทพเจ้าสูงสุดเหนือกว่าเทพเจ้าทุกพระองค์ โดยเฉพาะเทพเจ้าองค์อื่นๆ ที่เคยมีฐานะยิ่งใหญ่ในวรรณคดีสมัยพระเวท และนอกจากนี้พระวิษณุยังมีฐานะเป็นหนึ่งในเทพเจ้าสูงสุด เทพตรีมูรติอย่างแท้จริงในวรรณคดีสมัยปุราณะ (Alfred Hillebrandt, 1981, pp. 197-199) จนถึงยุคปัจจุบัน

พระวิษณุในวรรณคดีสมัยพระเวท

คัมภีร์ฤคเวท ซึ่งถือว่าเป็นวรรณคดีที่เก่าแก่ที่สุด สำคัญที่สุด เป็นพื้นฐานของพระเวทอื่นๆ และเป็นแหล่งกำเนิดของวรรณกรรมอินเดีย ซึ่งตามความเชื่อแบบโบราณดั้งเดิมที่เชื่อกันอย่างเคร่งครัดในหมู่ชนที่นับถือศาสนาฮินดู

ว่า วรรณคดีพระเวทนั้นเป็น “อเปารุเษยะ” (สิ่งที่มิใช่ข้อเขียน หรือการแต่งขึ้นมาของมนุษย์) เป็นสิ่งที่เทพเจ้าเปิดเผยให้รู้ และเรียกว่า “ศฺรุติ” (สิ่งที่ได้รับฟังมา หรือ สิ่งที่ถูกเปิดเผยให้รู้) ด้วยเหตุนี้ บทสวด (สูกฺต) ที่กล่าวถึงพระวิษณุในคัมภีร์ฤคเวท จึงเป็นร่องรอยหรือหลักฐานสำคัญที่จะสืบค้นย้อนรอยอันจะนำไปสู่ต้นตอหรือแหล่งกำเนิดของเทพปกรณัม (myth) เกี่ยวกับพระวิษณุในวรรณคดีสันสกฤตสมัยหลัง

บทสวดที่กล่าวถึงพระวิษณุโดยตรงมีจำนวน 40 สูกตะเท่านั้น เพราะในวรรณคดีพระเวทนั้น พระองค์มีฐานะเป็นเพียงเทพเจ้าชั้นรองในกลุ่มเทพเจ้าบนท้องฟ้า แต่ส่วนใหญ่แล้วพระวิษณุจะปรากฏในวรรณคดีพระเวทคู่กับพระอินทร์ (RV.V.87.2) มีหลายสูกตะชื่อว่า อินฺทฺราวิษฺณุ เช่น ฤคเวทมณฑลที่ 6 สูกตะที่ 69 แต่ในบทความนี้สำรวจและนับจากมณฑลและสูกตะที่กล่าวถึงพระวิษณุโดยตรงเท่านั้น ดังนี้

1. มณฺฑลที่ หนึ่ง มณฺฑลที่ สาม และมณฺฑลที่ สี่ กล่าวถึงพระวิษณุเพียง 7 ครั้งในบทสวด 7 สูกตะ
2. มณฺฑลที่ ห้า กล่าวถึง 8 ครั้งในบทสวด 5 สูกตะ
3. มณฺฑลที่ หก กล่าวถึง 7 ครั้ง ในบทสวด 7 สูกตะ
4. มณฺฑลที่ เจ็ด กล่าวถึง 16 ครั้ง ในบทสวด 8 สูกตะ
5. มณฺฑลที่ แปด กล่าวถึง 16 ครั้ง ในบทสวด 13 สูกตะ

ก้าวย่างของพระวิษณุในคัมภีร์ฤคเวท

เพื่อให้เห็นภาพอย่างกว้างๆ และเป็นตัวอย่างอ้างอิง ผู้เขียนจึงได้คัดเลือกบทสวดหรือสูกตะที่กล่าวถึงพระวิษณุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทสวดที่แสดงถึงการก้าวย่างสามก้าวของพระองค์ที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวท พร้อมทั้งข้อความภาษาสันสกฤต คำอ่าน และคำแปล

หลักฐานและการแปล

1. คัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ 1 สูกตะ ที่ 22 มันตระที่ 16-21

अतो॑ दे॒वा अ॑वन्तु नो॒ यतो॒ विष्णु॑र्विचक्र॒मे।
पृ॒थि॒व्याः स॒प्त धाम॑भिः॥

อโต เทวา อวนฺตุ โน ยโต วิษฺณุรฺวิจกฺรเม
ปฺฤถิวฺยาะ สปฺต ธามภิะ

เมื่อใดที่พระวิษณุก้าวไปด้วยแว่นแคว้นทั้ง ๗ แห่งแผ่นดิน เมื่อนั้นขอเทพเจ้าทั้งหลายกรุณาแก่พวกเรา

इ॒दं विष्णु॒र्वि च॑क्रमे त्रे॒धा निद॑धे प॒दम्।
समू॑ळ्हमस्य पांसु॒रे॥

อิทํ วิษฺณุรฺวิ จกฺรเม เตฺรธา นิทเธ ปทมฺ
สมูฬฺหมสฺย ปาํสุเร

พระวิษณุย่อมก้าวย่างนี้ ก้าวทั้ง ๓ ย่อมตั้งลง และโลกทั้งหมดย่อมรวมลงในฝุ่นแห่งบาทของพระองค์

त्रीणि॑ प॒दा वि च॑क्रमे॒ विष्णु॑र्गो॒पा अदा॑भ्यः।
अतो॒ धर्मा॑णि धा॒रय॑न्॥

ตฺรีณิ ปทา วิ จกฺรเม วิษฺณุรฺโคปา อทาภฺยะ
อโต ธรฺมาณิ ธารยนฺ

พระวิษณุ ผู้คุ้มครอง ผู้ซึ่งไม่หลอกลวง ก้าวพระบาทสามก้าวนี้แล้ว เมื่อนั้น ธรรมทั้งหลายก็เป็นอันทรงอยู่

विष्णो॒ः कर्मा॑णि पश्यत॒ यतो॑ व्र॒तानि॑ पस्प॒शे।
इन्द्र॑स्य॒ युज्य॒ः सखा॥

วิษฺโณะ กรฺมาณิ ปศฺยต ยโต วฺรตานิ ปสฺปเศ

อินฺทฺรสฺย ยุชฺยะ สขา

จงมองดูซึ่งการกระทำของพระวิษณุ ดังนั้นขอพรตของพระองค์จงควรเห็น ผู้เป็นเพื่อนผู้ใกล้ชิดกับพระอินทร์

तद् विष्णो॑ः पर॒मं प॒दं सदा॑ पश्यन्ति सूरय॑ः।
दि॒वी॑व॒ चक्षु॒रात॑तम्॥

ตทฺ วิษฺโณะ ปรมํ ปทํ สทา ปศฺยนฺติ สูรยะ

ทิวีว จกฺษุราตตมฺ

ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมมองเห็นสถานที่อันสูงสุดซึ่งแผ่ออกไปนั้นของพระวิษณุพระองค์นั้นตลอดเวลา เหมือนกับดวงจักษุแห่งสวรรค์

तद् विप्रा॑सो विप॒न्यवो॑ जागृ॒वांस॒ः समि॒न्धते।
विष्णो॒र्यत्प॑र॒मं प॒दम्॥

ตทฺ วิปฺราโส วิปนฺยโว ชาคฺฤวาํสะ สมินฺธเต

วิษฺโณรฺยตฺปรมํ ปทมฺ

ผู้ฉลาดทั้งหลายซึ่งเฝ้ามองและบากบั่นในการสรรเสริญ ได้สรรเสริญซึ่งสถานที่อันสูงสุดของพระวิษณุ

2. คัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ 1 สูกตะที่ 154 มันตระที่ 1-3

विष्णो॒र्नु कं॑ वी॒र्या॑णि॒ प्र वो॑चं यः पार्थि॑वानि विम॒मे रजां॑सि।
यो अस्क॑भाय॒दुत्त॑रं स॒धस्थं॑ विचक्रमा॒णस्त्रे॒धोरु॑गायः॥

วิษฺโณรฺนุ กํ วีรฺยาณิ ปฺร โวจํ ยะ ปารฺถิวานิ วิมเม รชาํสิ

โย อสฺกภายทุตฺตรํ สธสฺถํ วิจกฺรมาณสฺเตฺรโธรุคายะ

ข้าพเจ้าจักประกาศความกล้าหาญของพระวิษณุ ผู้ซึ่งได้วัดรอบพื้นแผ่นดินนี้ ผู้ซึ่งได้ตั้งมั่นสถานที่รวมกันอันสูง ผู้ซึ่งมีก้าวไกล ไปไกลโดยส่วนสาม

प्र तद्विष्णु॑ः स्तवते वी॒र्ये॑ण मृ॒गो न भी॒मः कु॑च॒रो गि॑रि॒ष्ठाः।
यस्यो॒रुषु॑ त्रि॒षु वि॒क्रम॑णेष्वधिक्षि॒यन्ति॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑॥

ปฺร ตทฺวิษฺณุะ สฺตวเต วีรฺเยณ มฺฤโค น ภีมะ กุจโร คิริษฺฐาะ

ยสฺโยรุษุ ตฺริษุ วิกฺรมเณษฺวธิกฺษิยนฺติ ภุวนานิ วิศฺวา

พระวิษณุได้รับการสรรเสริญเพราะความกล้าหาญของพระองค์ เหมือนกับ ผู้มีกวางเป็นเหยื่อ ผู้เที่ยวไปในแผ่นดิน ผู้อยู่บนภูเขา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมถูกครอบคลุมอยู่ในการย่างก้าวที่กว้างไกลทั้งสามของพระองค์

प्र विष्ण॑वे शूषमे॑तु॒ मन्म॑ गिरि॒क्षित॑ उरुगा॒याय॒ वृष्णे॑।
य इ॒दं दी॒र्घं प्रय॑तं स॒धस्थ॒मेको॑ विम॒मे त्रि॒भिरित्प॒देभि॑ः॥

ปฺร วิษฺณเว ศูษเมตุ มนฺม คิริกฺษต อุรุคายาย วฺฤษฺเณ

ย อิทํ ทีรฺฆํ ปฺรยตํ สธสฺถเมโก วิมเม ตฺริภิริตฺปเทภิะ

ขอคำสวดของเราจงยกขึ้นเพื่อพระวิษณุ ผู้เป็นวัวมีก้าวกว้างไกล ผู้อยู่บนภูเขา ผู้ซึ่งได้วัดสถานที่อันเป็นที่อยู่โดยทั่วไปซึ่งยาวและกว้างไกลด้วยการก้าวเพียงสามก้าวเท่านั้น

तदस्य प्रियमभि पाथो अश्यां नरो यत्र देवयवो मदन्ति।
उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था विष्णोः पदे परमे मध्व उत्सः॥

ตทสฺย ปฺริยมภิ ปาโถ อศฺยาํ นโร ยตฺร เทวยโว มทนฺติ
อุรุกฺรมสฺย ส หิ พนฺธุริตฺถา วิษฺโณะ ปเท ปรเม มธฺว อุตฺสะ

ขอให้ข้าพเจ้าได้เข้าถึงที่อยู่อันเป็นที่รักยิ่งของพระองค์นั้น สถานที่ซึ่งนรชนผู้ภักดีต่อพระเป็นเจ้าทั้งหลายยินดีอยู่ ขอให้ข้าพเจ้าได้เป็นเพื่อนผู้ใกล้ชิดของเทพเจ้าผู้ก้าวไปได้ไกลนั้น ได้เข้าถึงซึ่งสถานที่อันเป็นแหล่งกำเนิดแห่งน้ำผึ้งในที่ซึ่งเป็นก้าวอันบรม (ยอดเยี่ยม) ของพระวิษณุเทพเจ้า

3. คัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ 7 สูกตะที่ 100 มันตระที่ 4

वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्।
ध्रुवासो अस्य कीरयो जनासः उरुक्षितिं सुजनिमा चकार॥

วิ จกฺรเม ปฺฤถิวีเมษ เอตาํ เกฺษตฺราย วิษฺณุรฺมนุเษ ทศสฺยนฺ
ธฺรุวาโส อสฺย กีรฺโย ชนาส อุรุกฺษิตึ สุชนิมา จการ

พระวิษณุพระองค์นี้ได้ก้าวข้ามผืนโลกเพื่อให้เป็นแดนเกษตรเพื่อหมู่แห่งเทพผู้สรรเสริญพระองค์ ผู้มั่นคง ผู้ซึ่งก่อให้เกิดความดี ได้กระทำที่อยู่ซึ่งอยู่ในอากาศเพื่อผู้บูชาพระองค์

4. คัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ 8 สูกตะที่ 12 มันตระที่ 27

यदा ते विष्णुरोजसा त्रीणि पदा विचक्रमे।
आदित्ते हर्यता हरी ववक्षतुः॥

ยทา เต วิษฺณุโรชสา ตฺรีณิ ปทา วิจกฺรเม
อาทิตฺเต หรฺยตา หรี ววกฺษตุะ

เมื่อพระวิษณุ ได้ก้าวย่างด้วยการก้าวทั้ง 3 ด้วยอานุภาพของพระองค์นั้น ม้าที่งดงามทั้งสองของท่านได้นำพาพวกท่านไปแล้ว

5. คัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ 8 สูกตะที่ 29 มันตระที่ 7

त्रीण्येक उरुगायो वि चक्रमे यत्र देवासो मदन्ति॥

ตฺรีณฺเยก อุรุคาโย วิ จกฺรเม ยตฺร เทวาโส มทนฺติ

การก้าวได้ไกลอีกครั้งหนึ่ง ได้ก้าวไปแล้ว 3 ก้าว สู่ที่ซึ่งเทพเจ้าทั้งหลายยินดีอยู่

จากตัวอย่างของมันตระในคัมภีร์ฤคเวทข้างต้น ลักษณะอันโดดเด่นประการหนึ่งของพระวิษณุข้างต้นนั้น เพื่อเป็นการยืนยันว่า พระวิษณุได้กระทำกิจกรรมบางอย่างที่ประกอบด้วยการก้าว 3 ก้าว พระองค์จึงได้มีพระนามอีกว่า *อุรุคาย* “ผู้ไปได้ไกล” และ *อุรุกฺรม* “ผู้ก้าวไปไกล” (RV I. 155. 5) ในหลายๆ มันตระมักจะกล่าวถึงพระองค์ด้วยคำสมญาเช่นนั้น

พระวิษณุก้าวลงเหยียบสถานที่ใดบ้าง

คัมภีร์วรรณคดีสันสกฤตสมัยปุราณะมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับ การก้าวข้ามจักรวาลด้วยการก้าวเพียง 3 ก้าวของพระวิษณุซึ่งกลายมาเป็นต้นเรื่องของอวตารของพระวิษณุเป็นคนแคระ กล่าวคือ มีอสูรชื่อพลิ ซึ่งผู้แย่งชิงความเป็นใหญ่อยู่กับพระอินทร์ ได้ท้าทายพระวิษณุโดยการมอบพื้นแผ่นดินให้พระองค์ซึ่งในขณะนั้นอยู่ในปางอวตารเป็นคนแคระท้ายที่สุด เมื่อพระวิษณุได้แสดงรูปที่เป็นจริงและได้ยกขาย่างก้าวเพียง 3 ก้าว ก็สามารถครอบคลุมโลก อากาศ และสวรรค์ได้ทั้งสิ้น ดังข้อความที่ปรากฏในภาควตปุราณะว่า

पञ्चदशं वामनकं कृत्वागादध्वरं बलेः।
पदत्रयं याचमानः प्रत्यादित्सुस्त्रिपिष्टपम्॥ १९॥ (Bh.Pu. I.3.19)

ปญฺจทศ วามนกं กฺฤตฺวาคาทธฺวรं พเละ
ปทตฺรยं ยาจมานะ ปฺรตฺยาทิตฺสุสฺตฺริปิษฺฏปม

ครั้งที่ ๑๕ (พระองค์อวตาร) เป็นคนแคระ เมื่อทรงขอซึ่งแผ่นดินเพียงสามก้าว แต่พระองค์ต้องการที่จะได้สวรรค์คืน และได้เข้าถึงซึ่งพิธีบูชายัญของอสูรชื่อพลิด้วย

ถึงแม้ว่า คัมภีร์ฤคเวทไม่ได้มีลักษณะเป็นเทพปกรณัมเหมือนสมัยปุราณะ แต่ก็พอจะมองเห็นร่องรอยบางประการซึ่งอาจเป็นเค้าเรื่องให้บรรดาพราหมณ์ (priest) ทั้งหลายได้ท่องเที่ยวไปพร้อมกับเรื่องเล่าสรรเสริญเทพเจ้าพร้อมกันนี้ก็ประสมประสานเรื่องในตำนานวีรบุรุษท้องถิ่นเข้าด้วยกันจนกลายเป็นเรื่องมหัศจรรย์ของเทพเจ้าไปในที่สุด (Winternitz, 1990, p. 452) เช่นที่ปรากรฏในฤคเวท มณฑลที่ 8 สูกตะที่ 29 มันตระที่ 7 ความว่าการก้าวได้ไกลอีกครั้งหนึ่ง ได้ก้าวไปแล้ว 3 ก้าว สู่ที่ซึ่งเทพเจ้าทั้งหลายยินดีอยู่ (อาณาจักรแห่งพระเป็นเจ้า) (RV. VIII. 29. 7)

พวกเราถูกบอกว่า ก้าวย่าง ๒ ก้าวของพระองค์นั้นเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ ส่วนก้าวที่ ๓ นั้นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะหยั่งรู้ได้

มณฑลที่ 1 สูกตะที่ 155 มันตระที่ 4-5

तत्तदिदस्य पौंस्यं गृणीमसीनस्य त्रातुरवृकस्य मीळ्हुषः।
यः पार्थवानि त्रिभिरिद्विगामभिरुरु क्रमिष्टोरुगायाय जीवसे॥
द्वे इदस्य क्रमणे स्वर्दृशोऽभिख्याय मर्त्यो भुरण्यति।
तृतीयमस्य नकिरा दधर्षति वयश्चन पतयन्तः पत्रिणः॥

ตตฺตทิทสฺย เปาꣳสฺยꣳ คฺฤณีมสีนสฺย ตฺราตุรวฺฤกสฺย มีฬฺหุษะ
ยะ ปารฺถวานิ ตฺริภิริทฺวิคามภิรุรุ กฺรมิษฺโฐรุคายาย ชีวเส
เทฺว อิทสฺย กฺรมเณ สฺวรฺทฺฤโศ’ภิขฺยาย มรฺตฺโย ภุรณฺยติ
ตฺฤตียมสฺย นกิรา ทธรฺษติ วยศฺจน ปตยนฺตะ ปตตฺริณะ

พวกข้าพเจ้าย่อมสวดสรรเสริญอำนาจอันมากมายของพระองค์ ผู้มีเกรียงไกร ผู้รักษา ไม่มีอันตราย มีใจบุญและมีความกรุณา พระองค์ผู้ซึ่งทรงมีก้าวได้ไปไกล ด้วยก้าวทั้งสามก็ครอบคลุมโลกทั้งปวงเพื่อปลดปล่อยและเพื่อชีวิต

มนุษย์ผู้ต้องตาย เมื่อเห็นก้าวย่างสองก้าวของพระองค์ ผู้อยู่เหนือแสงสว่างนั้น จึงรู้สึกมหัศจรรย์ใจอย่างยิ่ง แต่ครั้นเมื่อพระองค์ก้าวที่สามนั้น ไม่มีผู้ใดเข้าไปถึงได้ อีกทั้งไม่มีแม้แต่ขนของนกที่บินอยู่ในอากาศจะเข้าถึงได้ด้วยแรงแห่งปีก

ชาวอินเดียอารยะจึงเชื่อว่าก้าวสุดท้ายที่ทรงเหยียบบนสวรรค์นั้น เป็นก้าวที่ไม่สามารถมองเห็นได้ อยู่เหนือการบินไปถึงของสัตว์ปีกทั้งหลาย ซึ่งทำให้เชื่อได้ว่า สวรรค์ในจินตนาการของชาวอินเดียอารยะนั้นอยู่เหนือท้องฟ้าขึ้นไป

อีก เพราะท้องฟ้านั้นคือส่วนที่เป็นอวกาศหรือบรรยากาศ (อนฺตริกฺษ) ซึ่งในคัมภีร์พระเวททั้งหลายอธิบายว่าส่วนที่เป็นอันตริกษะนี้คือชั้นบรรยากาศที่อยู่ท่ามกลางระหว่างสรรค์และโลกมนุษย์ (Monier-Williams, Sanskrit-English Dictionary (2008 revision)

จึงเป็นการสอดคล้องกับข้อความในฤคเวท มณฑลที่ 7 สูกตะที่ 99 มันตระที่หนึ่งว่า *"พวกข้าพเจ้ารู้จักโลกเพียง 2 เท่านั้น, ข้าแต่พระวิษณุเทพเจ้า, (แต่ว่า) พระองค์ทรงรู้จักโลกที่ยิ่งกว่า (ปรมะ)"* ก้าวที่สูงสุดของพระองค์เป็นเหมือนกับดวงตาที่จองมองอยู่ในสวรรค์ซึ่งส่องแสงลงมาอย่างสว่างไสว เป็นสถานที่อันน่ารื่นรมย์ของพระองค์เป็นสถานที่ซึ่งมนุษย์และเทพเจ้าผู้มีศรัทธาแก่กล้ารื่นรมย์

นักวรรณคดีสันสกฤตยุคหลังอธิบายการก้าวย่างของพระวิษณุทั้งสามก้าวว่าเป็นการแสดงตัวของพระอาทิตย์ นั่นคือ ก้าวที่หนึ่งคือเวลาพระอาทิตย์ขึ้น ก้าวที่สองคือเวลาพระอาทิตย์เที่ยง ก้าวที่สามคือเวลาพระอาทิตย์ตก ซึ่งเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยลักษณะบุคลาธิษฐาน พระวิษณุก้าวไปแต่ละก้าวพร้อมด้วยเหล่าม้าอาชาไนย 90 ตัวของพระองค์ (= 90 วัน) พร้อมกับพระนามทั้ง 4 ของพระองค์ (= 4 ฤดูกาล) ซึ่งรวมแล้วน่าจะเท่ากับจำนวนวันในหนึ่งปี คือ 360 วัน (Macdonell, 1917, pp.30-31) อีกทั้ง มันตระในฤคเวทเองที่กล่าวถึงการก้าวที่แท้จริงของพระวิษณุนับโดยก้าวที่หนึ่งทรงเหยียบบนโลกมนุษย์ ก้าวที่สองทรงเหยียบที่ชั้นบรรยากาศ และก้าวที่สามทรงเหยียบลงที่สวรรค์ นั่นจึงเป็นการก้าวสามก้าวแล้วครอบคลุมจักรวาลได้ทั้งหมด (Macdonell, 1897, p.38) เหมือนดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิษณุปุราณะที่ว่า "เพราะเหตุว่าโลกทั้งปวงนี้ถูกครอบคลุมอย่างทั่วถึงด้วยอำนาจแห่งมหาตมนะพระองค์นั้น พระองค์จึงถูกเรียกว่า "วิษณุ" ซึ่งมาจากธาตุ วิศ् ในความหมายว่าผ่านเข้าไปหรือแผ่ปกคลุม เทวดาทั้งปวง มนูทั้งหลาย ฤษีทั้งเจ็ด บุตรแห่งมนุทั้งหลาย พระอินทระ ผู้เป็นใหญ่แห่งเทพทั้งสามสิบสามทั้งหลาย ทั้งหมดนี้นั้นปรากฏออกมาด้วยอำนาจแห่งพระวิษณุทั้งสิ้น" (Viṣṇu Purāṇa III.1.45-46)

สรุป

การสืบค้นร่องรอยแห่งรอยเท้าของพระวิษณุซึ่งผู้เขียนเชื่อว่าเป็นที่มาของสำนวนไทยและกลายเป็นแม่ไม้มวยไทยชื่อย่างสามขุมในบทความนี้พบว่า ในวรรณคดีสันสกฤตสมัยพระเวท แม้พระวิษณุจะมีสถานะเป็นเพียงเทพชั้นรองในกลุ่มเทพบนสวรรค์ มีบทบาทเพียงเล็กน้อยในเรื่องราวเทพปกรณัมของคัมภีร์ฤคเวทเมื่อเทียบกับเทพเจ้าองค์อื่นๆ ทั้งพระอินทระ โสมะ วรุณะ

มันตระในบทสวดที่กล่าวสรรเสริญ อ้อนวอนพระองค์ก็มีจำนวนเล็กน้อย แต่ถ้าเป็นการกล่าวถึงพร้อมกับพระอินทระด้วยแล้วพระองค์มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นสหาย/เพื่อนสนิทของพระอินทระร่วมกันสร้างตำนานปรัมปราเป็นเรื่องเล่าของพราหมณ์อินเดียอารยะโบราณได้มากมาย แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป พระอินทระที่เคยยิ่งใหญ่กลับตกอับ ในขณะที่พระวิษณุได้รับการยอมรับนับถือเป็นอย่างสูงสุดนับเป็นหนึ่งในองค์เทพเจ้าตรีมูรติ

อย่างไรก็ตาม พระวิษณุในคัมภีร์พระเวทได้สมญานามอีกประการหนึ่งว่าเป็นผู้ก้าวไปได้ไกล ซึ่งชาวอินเดียอารยะได้ยกปรากฏการณ์ธรรมชาติซึ่งก็คือเส้นทางเดินของดวงอาทิตย์ เป็นบุคคลาธิษฐานสู่ความเป็นเทพเจ้าของพวกเขาแล้วอธิบายปรากฏการณ์นั้นๆ ว่าเป็นการกระทำของเทพเจ้าพระองค์นั้นๆ ด้วยเหตุนี้ ก้าวย่างสามก้าวของพระวิษณุจึงเป็นบุคคลาธิษฐานประการหนึ่งของพระอาทิตย์ไปในที่สุด

จากตำนานเทพเจ้าปรัมปราหรือที่เรียกว่าเทพปกรณัมในคัมภีร์ฤคเวทของชาวอินเดียอารยะในยุคต้นได้ส่งผลต่อมาถึงวรรณคดีสันสกฤตยุคหลังและเคลื่อนย้ายมาสู่ภาษาไทย วรรณคดีไทย ภาษาไทย ซึ่งคนไทยสามารถรับเอาไว้ได้อย่างไม่รู้สึกแปลกแยกแต่ประการใด การก้าวย่างสามครั้งของพระวิษณุได้มาอยู่ในสำนวนไทยและท่าทางการต่อสู้ของคนไทยและมวยไทยไปเสียได้

บรรณานุกรม

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2546). “ตรีมูรติ: วิวัฒนาการด้านความคิด” ใน พระตรีมูรติ. กรุงเทพฯ: เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์.

จำลอง สารพัดนึก. (2530). ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุภาพร พลายเล็ก. (2557) การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2557

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา [online: http://www.royin.go.th/dictionary/index.php] เข้าถึงเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2561

Bhandarkar, R.G. (2001). Vaiṣṇavism, Śaivism and Minor Religious System. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt.Ltd.

Gonda, J. (1993). Aspects of Early Viṣṇuism.Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited

Gonda, J. (1996). Viṣṇuism and Śaivism: A Comparision. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt.Ltd.

Hillebrandt, Alfred. (1981). Vedic Mythology. Vol. II. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited

Macdonell. A.A. (1897).Vedic Mytholoy. Strassburg: Verlag Von Karl J.Trubner

_____. (1917). Vedic Reader for Student. Oxford: The Clarendo Press.

Winternitz., (1990). A History of Indian Literature Vol. I. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, reprinted

Jaiswal, Suvira. (1981).The Origin and Development of Vaiṣṇavism.New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt.Ltd.

Kashyap,R. L. and Sadagopan,S. (1998). Rig Veda Mantra Samhita. [online: http://www.sanskritweb.net/rigveda/index.html] เข้าถึงเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2561

Royal Thai Embassy, [online: http://newdelhi.thaiembassy.org/th/2012/08] เข้าถึงเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2561

mae mai muaythai [online: http://muaythaionlines.blogspot.com/2012/04/blog-post_8280.html] เข้าถึงเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2561

Monier-Williams, Monier. Sanskrit-English Dictionary (2008 revision) [online: http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/] เข้าถึงเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2561